

A'RÂF SÛRESİ 189 VE 190. ÂYETLERİN YORUMLANMASINDA RİVAYETLERİN ETKİSİ ÜZERİNE ON THE EFFECT OF NARRATIONS IN THE INTERPRETATION OF THE VERSES OF 189-190 A'RÂF CHAPTER

Ahmet YAZICI
DR.

DİB. AŞIKKUTLU EĞİTİM MERKEZİ MÜD. EĞİTİM GÖREVLİSİ

ÖZ

Bu makalede, A'râf sûresi 189 ve 190. âyetler araştırma konusu yapılmaktadır. Araştırma, dört aşamada yürütülmektedir. İlk olarak, tarikleri bize kadar mütevâtir bir şekilde ulaşan kıraat imamlarının konumuzla ilgili âyetlerdeki okuyuş farklılıkları ve bunların manaya herhangi bir etkisinin olup olmadığını tartışılmaktadır. Ardından A'râf sûresi 189 ve 190. âyetlerin anlaşılmasında /yorumlanmasında Hz. Peygamber (s.a.s.)'e isnad edilen rivayetlerin etkisi incelenmektedir. Daha sonra söz konusu rivayetlerin bu âyetleri açıklama adına delil olup olamayacağı, hem rivayet hem de dirayet ilmi açısından tahlil edilmektedir. Son olarak da müfessirlerin ilgili âyetlere ve bu âyetler hakkındaki yorumlara yaklaşımları sistematik bir biçimde ele alınmakta ve özellikle 190. âyette yer alan *جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اٰتٰهُمَّا* fiilinin fâili belirlenmeye, *هَمَّا* zamirinin mercii tespit edilmeye ve böylece ifadede kimlerin kastedildiği açıklanmaya çalışılmaktadır. Elde edilen bulgular sonuç kısmında verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Rivayet, Hz. Âdem, Peygamber, Şirk.

ABSTRACT

In this article, the verses of A'râf 189-190 will be examined. The examination will be conducted in four phases. Firstly, the differences of recitation that reach us by mutawatir narration among Recitation Imams will be discussed in these verses. Then, it will be discussed whether these different recitations affect the meaning or not. After that, the effect of narrations that are attributed to the Prophet Muhammad (pbuh) will be elaborated in terms of the understanding and interpretation of these verses. Later, these narrations will be analyzed by mental and narrative methods based on whether these narrations will be proof on the explanations of these verses. Lastly, approaches of commentators on the Qur'an to these verses will be handled systematically. And it will be determined what the subject of this structure is: *جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اٰتٰهُمَّا* and who are those people in *هَمَّا* in the verse. The data obtained will be given in the conclusion.

Keywords: Holy Qur'an, Narration, Adam (pbuh), Prophet, Polytheism.

Giriş

Bilindiği üzere Kur'ân, yaklaşık yirmi üç yıllık bir sürede nazil olmuştur. Kur'ân'ın inişine şahit olan sahâbe onu anlama noktasında genelde bir sıkıntı yaşamamıştır. Zira hem muallim-i beşer olarak Kur'ân'ı en üst düzeyde anlayan ve yaşayan Hz. Peygamber (s.a.s.)'in aralarında bulunması hem de saf bir Arapça konuşmaları, inen âyetleri anlamada kendilerine büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Risâlet döneminin sonlanmasıyla, Kur'ân tefsirine olan ihtiyaç da artmış ve tefsir ilmi teşekkül etmeye başlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahâbeye isnat edilen tefsir rivayetleri, yeni yeni şekillenmeye başlayan bu ilmin ilk nüvelerini oluşturmuştur. Zamanla rivayet ve dirayet kültürü gelişmiş ve tefsir müstakil bir ilim dalı hâline gelmiştir.

Bir kısım âyetleri muhkem bir kısmı da müteşabih olan Kur'ân'ın anlaşılmasında rivayet tefsirleri büyük önem arz etmektedir. Ancak ansiklopedik tarzda kaleme alınan ve sahih-sakim ayırımının belirgin olmadığı bu eserlerdeki rivayetleri, belli esaslar çerçevesinde incelemek gerekir. Çünkü Kur'ân'ı doğru anlamak için Hz. Peygamber'den sadır olan rivayetler ne kadar önemli ise, sakimi sahihine karışmış rivayetleri ayıklamak da o kadar önemlidir. Bu bağlamda rivayet tefsirlerinin birçoğunda yer alan A'râf sûresi 189-190. âyetler hakkındaki rivayetler tahlil edilmeye muhtaçtır. Özellikle 190. âyette yer alan جَعَلَا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا أُتِيهُمَا fiilinin fâilini belirlemek, هُمَا zamirinin merciini tespit etmek ve böylece ifade de kimlerin kastedildiğini açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Biz de makalemizde, bu âyetlerin yorumlanmasında kritik öneme sahip olan rivayetleri tahlil ederek söz konusu meseleleri açıklığa kavuşturmayı hedefliyoruz.

1. Sûrenin Nüzûl Zamanı, Muhtevası ve A'râf Sûresi 189-190. Âyetler (Metin ve Meal)

A'râf sûresi, Sâd sûresinden sonra Cin sûresin-

den önce Mekke'de nazil olmuştur. 163-170. âyetlerinin Medine'de nazil olduğu nakledilmektedir.¹ İki yüz altı âyettir. Nüzül sırasına göre 39., resmi Mushaf tertibine göre ise 7. sıradadır. İsmi 46. âyetinde geçen ve cennetle cehennem arasındaki bir yerin adı olarak tesmiye edilen "a'râf" kelimesinden almıştır.² A'râf isminden başka mîkâd, misâk gibi adları da vardır. Kur'ân'ın en uzun üçüncü sûresidir.

A'râf sûresi, ele aldığı konular ve anlatım biçimi itibariyle, kendisinden önce gelen En'âm sûresiyle büyük ölçüde bütünlük arz etmektedir.³ Sûrede, Arapların düşünce yapıları, örf - âdetleri, ilâhî mesajı ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'i yalanlayanların inatlık ve büyüklenmeleri gözler önüne serilmektedir. Müşriklerin akide ve örfleri eleştirilmekte, müminler cennetle müjdelenmekte, kâfirler acı bir son ile tehdit edilmektedir. Ayrıca sûrede Âdem-İblis kıssasına dair bir bölüm yer almakta, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût, Hz. Şuayb ve Hz. Mûsâ'nın kavimleriyle giriştikleri tevhit mücadelelerinden kesitler sunulmakta ve ilâhî çağrışı reddedenlerin korkunç akıbetlerine yer verilmektedir.⁴

Araştırmamıza konu olan âyetler sûrenin sonuç bölümünde yer almaktadır. Bu bölümde İslâm'ı anlamak için melekelerini doğru kullanamayanların bazı sapkınlıklarına değinilmekte ve kendileri, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in çağrısına karşı gösterdikleri düşmanca tutumların ciddi sonuçları konusunda uyarılmaktadır. Siyak-sibak ilişkisi bağlamında bu kısmın ortalarında yer alan ve konumuzla ilgili olan (A'râf sûresi 189-190.) âyetlerin metin ve meali şu şekildedir:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّيْهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَتَقَلَّتْ دَعَا اللَّهَ رَبَّهَا لِنِ ائْتَيْنَا صَالِحًا لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ فَلَمَّا ائْتِيَهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا ائْتِيَهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

189. Sizi tek bir nefisten yaratan, onunla sükûnet bulsun diye eşini var eden Allah'tır. O, eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı). Bir müddet böyle geçti, derken yükü ağırlaştı. O vakit ikisi birden Rableri olan Allah'a yönelip "Eğer bize salih bir evlat verirsen, muhakkak sana

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâitihu'l-gayb*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2009, c. XIV, s. 13.

² A'râf, lügatte "sur, dağ, tepenin en yüksek kısmı" manalarına gelen 'urf kelimesinin çoğuludur. Âyetteki bağlamından "cennet ile cehennem arasında var olan sur" olduğu anlaşılmaktadır. (Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru l'hyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1999, c. IX, s. 156; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, Mektebetü Neẓârü Mustafâ, Beyrut trz, c. II, s.432).

³ Ebû'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, c. II, s. 7.

⁴ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, Ekin Yayınları, İstanbul 1998, c. I, s. 419.

şükreden kullarından oluruz.” diye dua ettiler. **190.** Fakat Allah, kendilerine sâlih bir evlat verince, her ikisi de verdiği evlatlar üzerine ona ortaklar koştular. Hâlbuki Allah onların yakıştırdıkları her türlü ortaktan münezzehtir.

2. Kıraat Vecihleri

Tarikleri bize kadar mütevâtir bir şekilde ulaşan kıraat imamlarının konumuzla alakalı âyetlerde imâle⁵, teshîl⁶, idğâm⁷, taklîl⁸ gibi bazı okuyuş farklılıkları bulunmakta, fakat kelime veya harf değişikliği olmadığı için bunların manaya herhangi bir etkisi olmamaktadır.

Kıraat imamları arasında 190. âyetteki شُرَكَاء kelimesi üzerinde ihtilaf oluşmuş, İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, İmam Âsım'ın ikinci râvisi Hafs, Hamza, Kisâfi ve Yakûb şirk kelimesini فُعَلَاء / fu'alâ' vezninde çoğul olarak شُرَكَاء /şurakâ' şeklinde okumuşlar, buna mukabil Nâfi, İmâm Âsım'ın birinci râvisi Şu'be, Ebû Câfer ve bir kısım kurra ise masdar formunda شِرْكًا /şirken biçiminde okumuşlardır.⁹ İkinci okuyuşa göre şirk kelimesinin muzafı hafzedilmiştir. Yani takdiri olarak “فَجَعَلَا لَهُ ذَا شِرْكٍ” şeklindedir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den mütevâtir olarak bize kadar ulaşan her iki okuyuşun da manaya, âyetin kastını değiştirecek bir tesiri yoktur.

3. A'râf Sûresi 189-190. Âyetlerin Tefsiri

Dağa önce de belirttiğimiz gibi çalışmamızda, 190. âyette yer alan جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اتَّيَهُمَا terkindeki جَعَلَا filininin fâilini tespit etme, هُمَا zahirinin merciini belirleme ve böylece ifadede kimlerin kastedildiğini açıklığa kavuşturmaya yoğunlaşılacaktır. Ancak bu kısma geçmeden önce 189. âyette geçen iki terkin hakkında müfessirlerin görüşlerini vermeyi faydalı görüyoruz.

Âyette geçen مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ terkinin hakkında müfessirler farklı görüşler ileri sürmektedirler. İbn Abbâs (ö. 68), Mücâhid (ö. 103), Katâde (ö. 117), Taberî (ö. 310), Maturîdî (ö. 333), Zemahşerî (ö. 538), Neseî (ö. 710),

⁵ Kıraat ilminde imâle, a) “Fetha harekesini kesre harekesine, elif harfini de yâ harfine doğru eğmektir.” b) “Elif harfini yâ harfine, fetha harekesini de kesre harekesine yaklaştırmaktır.” (Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr, Mısır trz, c. II, s. 30).

⁶ İstılahta teshîl, “Hemze harfini kendisi ile yine kendi harekesinden olan harfin mahreci arasına koymaktır.” Muhammed Ali b. Ali et-Tahânevî, Keşşâfu istilahâti'l-fünûn, Kalkuta 1862, c. I, s. 172.

⁷ Kıraatte idğâm, “İki harfi şeddelli olarak ikinci harf gibi bir harf şeklinde telaffuz etmektir.” Cezerî, en-Neşr, c. I, s. 274.

⁸ Kıraat ilminde taklîl, “Harekeli harfi fetha ile imâle-i kübrâ arasında bir sesle okumaktır.” Buna aynı zamanda beyne beyne de denilmektedir. Cezerî, en-Neşr, c. II, s. 30.

⁹ Abdüllatîf el-Hatîb, Mu'cemü'l-kıraat, Daru Sâduddîn, Dımaşk 2000, c. III, s. 232-236.

Beydâvî (ö. 685), İbn Kesir (ö. 774), Kâsımî (ö. 1332) gibi müfessirlerin çoğunluğu buradaki tek nefisten kastedilenin Hz. Âdem olduğunu ifade etmektedirler.¹⁰

Kurtubî (ö. 671), Reşîd Rızâ (ö.1935) ve Seyyid Kutub (ö. 1966) âyetteki nefis-i vâhideden kastedilenin erkek ve kadına şâmil insan cinsini olduğunu beyan etmektedirler.¹¹ Seyyid Kutub bu görüşünü temellendirme adına şu yorumu yapmaktadır:

“Oluşumunun tabiatında insan tek bir nefistir. Kadın ile erkek arasında görevler açısından bir farklılık görülse de onlar nefistir. Bu görüş, İslâm dininin on dört asırdan beri ortaya koyduğu gerçekçi ve eksiksiz bir bakış açısıdır. İslâm o gün bu görüşleri ileri sürerken, tahrife uğramış dinler, kadını insanın baş belası, lanetlik, pis ve özellikle sakınılması gereken saptırıcı bir tuzak olarak gösteriyordu. O gün -gerçi bugün de öyle ya- putperest inanç sistemleri, kadını aşağılık bir meta veya erkeğin yanında sözü bile edilemeyecek, tek başına hiçbir değer ifade etmeyen bir hizmetçi olarak kabul ediyordu.”¹²

Müfessir Elmalılı, âyetteki nefis-i vâhideden kastedilenin Hz. Âdem olabileceği gibi her insanın yaratılışına vesile kılınan zürriyet babası da olabileceğini söylemekte ve şu açıklamayı yapmaktadır:

“Görülüyor ki, nefis-i vâhide nekredir. Bir ferd-i münteşire delâlet eder. Bundan dolayı, her şeyden önce insan türünün başlangıcı olan Âdem'in şahsı için geçerli olduğu kadar, sonuç itibariyle muhatapların sınıflarına göre, zürriyet babası olan her kişi için de geçerlidir. Yani, ifade yalnızca geçmiş zamandaki Âdem'i değil, şimdiki zamandaki olayları da tek tek içine alır. Nitekim bundan dolayı, buradaki tek nefisten muradın, Kureys'in atası olan Kusay olduğu da söylenmiştir ki, bu da kıssanın Kureys müşriklerine uygulanmasıdır.”¹³

¹⁰ Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, Dâru's-Selâm, Beyrut 2007, c. V, s. 3767; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Te'vilâtu ehl-i sünne*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. V, s. 111; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, Mektebetü Ubeykan, Riyad 1998, c. II, s. 540; Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2009, c. II, s.189; Nasîrüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut trz, c. III, s. 45; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2008, c. II, s. 971; Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2003, c.V, s. 238.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006, c. IX, s. 411; Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c.IX, s.431.

¹² Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûq, Kahire 2008, c. III, s. 1411-12.

¹³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım,

Âyetteki nefis-i vâhideden ne kastedildiği hakkında Süleyman Ateş de farklı bir yorumda bulunmaktadır. Âyetin siyakında şirkin olduğunu, şirkten uzak olması sebebiyle bu âyette Hz. Âdem'in kastedilmiş olamayacağını öne süren Ateş, Yüce Allah'ın söz konusu âyette biyolojik bir kanuna işaret ettiğini, bütün insanların bir nefisten, yani babanın belindeki tohumdan yaratıldığını ifade etmektedir.¹⁴

Görüldüğü gibi âyetteki *وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا* ifadesinden kastedilen şey, *مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ* ifadesi ile paralel yorumlanmaktadır. Tek nefisten kastedilenin Hz. Âdem olduğunu kabul edenler, bu ifadeden Hz. Havvâ'nın¹⁵ kastedildiğini; tek nefisten kastedilenin kişinin zürriyet babası olduğunu kabul edenler ise, bu ifadeden onun eşinin kastedildiği görüşünü benimsemektedirler. Diğer görüş sahipleri için ise herhangi bir farklı mülâhaza söz konusu değildir.

3.1. Hz. Peygamber, Sahâbe ve Tâbiînin A'râf Sûresi 189-190. Âyetleri Tefsiri

Rivayet tefsirlerinde A'râf 189-190. âyetleri ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, sahâbeye ve tâbiîne nispet edilen haberler mevcuttur. Bir taneisinin merfû¹⁶ diğerlerinin mevkûf¹⁷ ve maktû¹⁸ olduğu bu rivayetler söz konusu âyetlerin anlaşılmasında olumlu veya olumsuz yönde belirleyici olmaktadır. Binaenaleyh bir grup müfessir, ilgili rivayetleri kabul etmekte ve âyetteki şirkin mahiyetini tartışmakta, bir grubu rivayetleri kabul etmemekte ve yorumlarını rivayetlerin reddi üzerine bina etmekte, diğer bir gru-

İstanbul 1979, c. IV, s. 2350-51.

¹⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, c. III, s. 429-430.

¹⁵ Hz. Âdem'in eşinin adı Kur'an'da geçmemekte, onun zevcesi şeklinde aktarılmaktadır. (Bakara, 2/35; A'râf, 7/19; Tâ-Hâ, 20/117). Onun adının Havvâ olduğu Tevrat'ta zikredilmektedir. (Tekvin, 3/20, 4/1). Hz. Âdem'in eşi hakkında Tevrat'taki bilgilerle İslâmî literatür büyük ölçüde paralellik arz etmektedir. Hadislerde Hz. Havvâ'dan ilk kadın ve insanlığın annesi olarak söz edilmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, "Kitâbü'l-Enbiyâ", 2; Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, "Kitâbü'r-Redâ", 62. Hz. Havvâ hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, "Havvâ", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, c. XVI, s. 542-545.

¹⁶ Merfû, "Söz, fiil ve takrir olarak senedi muttasıl ya da munkatî' olsun, açıkça veya dolaylı bir şekilde Hz. Peygamber (s.a.s.)'e izafe edilen hadistir." Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribî'n-nevevî*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 2006, s. 88.

¹⁷ Mevkûf, "Senedi Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ulaşmayıp sahâbeye kalan söz, fiil ve takrirlere dair rivayetlerdir." Suyûtî, *Tedrib*, s. 88.

¹⁸ Maktû', "Senedi Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ulaşmayıp tâbiinde kalan söz, fiil ve takrirlere ilişkin rivayetlerdir." Suyûtî, *Tedrib*, s. 94.

bu ise rivayetleri nakledip her iki varsayımı da mantıklı bir şekilde te'vil etmeye çalışmaktadır.

Merfû addedilen ve farklı kaynaklarda yer alan rivayet şu şekildedir:

Allah Resulü buyurdular ki: "*Havvâ, hamile kalınca şeytan onun çevresinde dolaştı. -Havvâ'nın çocukları yaşamıyordu- Şeytan ona şöyle dedi: Doğacak çocuğa Abdülhâris adını ver. Havvâ da çocuğuna Abdülhâris adını verdi ve böylece çocukları yaşadı. Bu şeytanın vahyi ve vesvesesidir.*"¹⁹

Rivayeti nakleden Tirmizî hadisin sıhhati bağlamında şu açıklamayı yapmaktadır: "Bu hadis hasen garibtir. Bu hadisi merfû olarak sadece Ömer b. İbrahim'in Katâde'den rivayetiyle bilmekteyiz. Bazıları da sözü edilen hadisi Abdüssamed'den merfû olmaksızın rivayet etmişlerdir. Ömer b. İbrahim, Basralı bir ihtiyardır."²⁰

Bu rivayetin yanı sıra rivayet tefsirlerinde sahâbe veya tabiîn müfessirlerine izafe edilen farklı rivayetler de bulunmaktadır. Bu bağlamda Taberî'de mevkûf olarak 5, maktû' olarak 7 rivayet yer almaktadır.²¹ Farklı varyasyonları olan bu rivayetlerden iki tanesini zikretmek istiyoruz.

Said b. Cübeyr: "Âdem ile Havvâ yeryüzüne inince Âdem'e şehvet verildi. O, Havvâ ile evlendi. Havvâ hamile kaldı. Çocuk karnında hareket etmeye başlayınca Havvâ "Bu da neyin nesi?" dedi. İblîs ona geldi ve "Sizler yeryüzünde ancak deve, sığır, koyun yahut keçi görüyorsunuz. Senin karnında olan işte bunlardan birisi." dedi. Bunun üzerine Havvâ: "Vallahi ben buna dayanmam, âciz kalırım." dedi. Bunun üzerine şeytan: "Sen beni dinle, ona "Abdülhâris" ismini ver, o sizin benzeriniz olarak doğar." Havvâ meseleyi Âdem'e anlattı. Âdem: "O, bizi cennetten çıkararak kimse" dedi. Havvâ'nın karnındaki çocuk ölü doğdu. Havvâ ondan sonra tekrar hamile kaldı. İblîs yine geldi ve ona: "Beni dinle onu Abdülhâris diye isimlendir, (İblîs'in meleklerin yanında adı Hâris idi) Aksi hâlde o çocuk, bir deve, sığır, koyun ya da keçi olarak doğar. Yahut da ben onu öldürürüm. Zaten birincisini de ben öldürdüm." dedi. Havvâ meseleyi tekrar Âdem'e anlattı. Âdem, karşı çıkmaz gibi bir tavır takındı. Bunun üzerine Havvâ ona Abdülhâris adını verdi ki, kendileri gibi bir insan olarak doğsun ve yaşasın."²²

İbn Abbâs: Hz. Âdem'in çocukları yaşamayınca İblîs, Havvâ'ya gelecek doğacak çocuğun adını kendi adı olan 'Hâris' ismine 'Abd' kelimesini de ilave ederek 'Abdülhâris' yani 'Harisin kulu' şeklinde koymasına hâlde onun yaşayacağını söylemiştir. Hz. Havvâ bunu Âdem'e söyleyince Hz. Âdem, daha önce kendilerinin cennetten çıkmalarına sebep olması ne-

¹⁹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Kitâbu tefsîri'l-Kur'ân, 3077; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut trz, 2017.

²⁰ Tirmizî, *Kitâbu tefsîri'l-Kur'ân*, 3077.

²¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, c. V, s. 3730-33.

²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, c. V. s. 3729.

deniyle İblîs'in bu teklifini reddetmiştir. Ancak, Havvâ'nın çocukları peşe peşe yaşamayınca İblîs, durmadan Âdem ile Havvâ'ya bu adı koymadıkları takdirde çocuklarını öldüreceğini söylemiş nihayet onlar da çocuklarına 'Abdülhâris' ismini vererek, Allah'ın isimlerinde ona ortak koşma durumuna düşmüşlerdir. Fakat hiçbir zaman ona kullukta ortak koşmamışlardır.²³

190. âyetin tefsiri bağlamında Taberî, İbn Kesir ve Suyûtî'nin eserlerinde farklı varyasyonlarla yer alan bu rivayetlere mukabil, Tâbiîn müfessirlerinden olan ve bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)'e izafe edilen rivayetin senesinde yer alan Hasanü'l-Basrî'ye dayanan bir bilgide, جَعَلَا fiilinin fâilinin Hz. Âdem ve Hz. Havvâ olmadığına dair şu üç rivayet yer almaktadır: "i. Âyetteki جَعَلَا fiilinin fâili Hz. Âdem ve Hz. Havvâ değil, diğer bazı din mensuplarıdır. ii. Âyetteki جَعَلَا fiilinin fâili Hz. Âdem'in soyu ve kendisinden sonra onlardan şirk koşanlardır. iii. Âyetteki جَعَلَا fiilinin fâili Yahûdî ve Hristiyanlardır. Allah onlara çocuklar vermiş, onlar da çocuklarını Yahudileştirmiş ve Hristiyanlaştırmışlardır."²⁴

Müfessir Kurtubî bu âyet hakkında tabiîn müfessirlerinden İkrime'nin şu yorumunu nakletmektedir: "Âyet, özel olarak Hz. Âdem hakkında değildir. Yüce Allah bu âyeti Hz. Âdem'den sonra bütün insanlar hakkında umumî bir buyruk olarak indirmiştir."²⁵

Aynı konuda Hüseyin b. Fadl'in kanaati ise şu şekildedir: "Bu görüş tasavvuf ehlinin daha çok hoşuna gider. Çünkü birinci görüşte Yüce Allah'ın peygamberi olan Hz. Âdem'e çok büyük bir iş (şirk) izafe edilmektedir."²⁶

3.1.1. A'râf Sûresi 189-190. Âyetlerle İlgili Haberlerin Rivayet İlmi Açısından Tahlili

Tirmizî'nin merfû olarak naklettiği hadis hakkındaki hasen gariptir ifadesi, hadis ne sahihtir ne de zayıftır anlamına gelmektedir.²⁷ Aynı şekilde hadisin merfû olarak sadece Ömer b. İbrahim'in Katâde'den rivayetiyle bilinmesi ve Ömer b. İbrahim'in Basralı bir ihtiyar olarak tavsif edilmesi, hadisin delil olabirliğini tartışmaya açmaktadır. Yine Tirmizî'nin hadisin merfû değil de mevkûf olarak rivayet edildiğini zikretmesi, hadisin senesinde problem olduğunu göstermektedir. Çünkü bir hadisin hem merfû hem de mevkûf senetlerle rivayet edilmesi senesinde işkal olduğuna delildir.²⁸

²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, c. V, s. 3731.

²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, c. V, s. 3733; İbn Kesir, *Tefsir*, c. II, s. 972.

²⁵ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, c. IX, s. 411-12.

²⁶ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, c. IX, s. 411-12.

²⁷ İsmail Lütfü Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV, İstanbul 1997, s. 75.

²⁸ Hadis âlimleri bir hadisin hem merfû hem de mevkûf olarak rivayet edilmesini Ziyâdâtü's-Sikât başlığı altında değerlendirmektedirler. Şayet her iki rivayet de sahih olarak nakledilmiş ve tearuz ifade ediyorsa, mevkûf rivayetin kabulünü tercih etmektedirler. Konumuzla ilgili rivayetteki asıl problem ise, bu rivayetin sahih

Tirmizî şârihlerinden Mübârefkürî, Ömer b. İbrahim'in Katâde'den rivayetlerinin saduk yani sahihin altında bulunan hasen hadis kısmına dâhil olduğunu belirtmektedir. Ancak altı kişinin Ömer b. İbrahim'i zayıf olarak kabul ettiğini zikretmektedir. İbn Hacer, Tehzîbü't-tehziyb'te İmâm Ahmed'den naklen Ömer bin İbrahim'in Katâde'den nakillerinin münker²⁹ olduğunu beyan etmektedir. Yine İbn Adi'den nakille Ömer b. İbrahim'in Katâde'den nakillerinin aslına muvafık olmayıp muztarip³⁰ olduğunu zikretmektedir.³¹ Aynı şekilde Zehebî de, Mizânü'l-itidâl'de Ebû Hatim'in Ömer b. İbrahim için, "Hadisi delil kabul edilmez." dediğini nakletmektedir.³²

İbn Kesir merfû olarak nakledilen bu hadisin üç vecihten illetli olduğunu beyan etmektedir: "1. Hadisin râvisi Ömer b. İbrahim Basralıdır. İbn Maîn, onun sika olduğunu söylese de Ebû Hâkim er-Râzî hadisi hüccet değildir demiştir. 2. Hadis, merfû değil, Semüre b. Cündeb'nin sözü şeklinde yani mevkûf olarak rivayet edilmiştir. 3. Bizzat Hasanü'l-Basrî bu âyeti farklı tefsir etmiştir. Şayet söz konusu hadis onun yanında Semüre'den merfû olarak nakledilseydi, o, başka bir tefsire yönelmezdi."³³

İbn Hazm bu rivayet hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: "Hz. Âdem'e çocuğuna Abdülhâris ismi verdiğini isnad eden bu rivayetlerin hepsi mevzudur, yalandır, dini ve hayâsi olmayanlar tarafından uydurulmuştur. Kesinlikle senetleri sahih değildir. Âyetlerin zâhiri, bu ayetlerin Mekke müşrikleri hakkında indiklerini göstermektedir."³⁴

Asrımızda cerh ve ta'dîl ilminde kaleme alınan tek eser olan Albânî'nin Silsiletü'l-ehâdisi'd-daife ve'l-mevdûa'sında bu hadis müellif tarafından ele alınmakta ve zayıf olduğu beyan edilmektedir.³⁵

Merfû addedilen bu rivayetin tahlili bağlamında yaptığımız nakillerden hareketle şunu söylemek mümkündür. Tirmizî'nin ve diğer bir kısım âlim-

---

olmamasıdır. Mahmut Tahhân, *Teyşîru mustalâhi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 2004, s.175.

²⁹ Münker, "Senedinde hata ve gafleti çok veya fıskî zâhir olan râvinin bulunduğu rivâyettir." Zayıf râvinin sika râviye muhalif rivayetine de münker denilmektedir. Tahhân, *Teyşîr*, s.119.

³⁰ Muztarib, "Birbirine eş değer kuvvette tariklerle nakledilen ve manen tearuz içeren rivâyetlere denir." Tahhân, *Teyşîr*, s.141.

³¹ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahman Mübârefkürî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2001, c. VIII, s. 22-26.

³² Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânü'l-itidâl fi nakdi'r-ricâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, c. V, s. 215-16.

³³ İbn Kesir, *Tefsîr*, c. II, s. 972.

³⁴ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, c. II, s. 288.

³⁵ Muhammed Nasîruddîn Albânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daife ve'l-mevdû'a*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1992, c. I, s. 516-17.

lerin naklettiği bu rivayetin sıhhati sabit değildir. Zayıf olduğu sabit değilse de illetli ve hatta mevzû olduğu görüşünde olanlar vardır. Meseleye muhaddisler açısından baktığımızda bir hadisin delil olarak kullanılabilmesi için asgari düzeyde sıhhat şartlarını taşıması elzendir. Bu nedenle Hz. Âdem'e şirk isnadına götürmesi hasebiyle bu şekilde ihtilaflar içeren bir rivayetle amel etmemek ihtiyata daha uygun görünmektedir.

Konumuzla alakalı mevkûf ve maktû' olarak nakledilen rivayetleri dikkate aldığımızda ise bunları iki kısımda değerlendirmek mümkündür. i. Âyetteki جَعَلَا fiilinin fâilinin Hz. Âdem ile Hz. Havvâ olduğuna delâlet edenler. ii. Hz. Âdem ile Hz. Havvâ olmadığına delalet edenler.

Birinci kısımdaki rivayetlere baktığımızda bunların içtihadî bir yorum, lügavî bir izah veya garibin tefsiri şeklinde değil de işitme/semâya dayalı birer nakil olduklarını görmekteyiz. Semâya dayalı olmaları bu rivayetlerin hükmen merfû³⁶ olabileceği ihtimalini değerlendirme zaruretini ortaya koymaktadır. Meseleyi bu açıdan değerlendirdiğimizde bunun iki sebepten ötürü isabetli olmayacağını söyleyebiliriz. Birincisi, farklı tariklerle 10'a yaklaşan bu rivayetlerin neden hiçbiri merfû olarak nakledilmemiştir. İkincisi, bu rivayetlerin önemli bir kısmı İsrâilî rivayetler nakletmekle meşhur olan Abdullah b. Abbâs'a dayandırılmıştır.³⁷ Bu iki sebep bizim bu hadisi hükmen merfû konumundan çıkarmamız için yeterlidir. Dolayısıyla elimizde kalan tek ihtimal, İbn Kesir gibi bir kısım müfessirlerin de benimsediği, bu rivayetlerin Ehl-i Kitaptan nakledildiğini kabul etmek ve İsrâiliyyat bağlamında değerlendirmektir.³⁸ Kur'ân ve Sünnet'in onaylamadığı İsrâiliyyatın merdud olduğu da herkesin malumudur.

İkinci kısımdaki rivayetlere baktığımızda ise bunların bizzat Hasânü'l-Basrî'nin veya İkrime'nin içtihadî yorumları olabilecekleri gibi semâya da muhtemil olabilirler. Dolayısıyla bizi onları kabule veya redde götürebilecek bir karîne mevcut değildir.

3.1.2. A'râf Sûresi 189-190. Âyetlerle İlgili Haberlerin Dirayet İlmî Açısından Tahlili

Bir önceki başlığımızda Hz. Peygamber (s.a.s.)'e nispet edilen bu ha-

³⁶ Hükmen Merfû, "İsrâiliyyat nakletmekle meşhur olmayan bir sahâbinin, içtihadî bir yorum, lügavî bir izah veya garib bir lafzın tefsiri şeklinde olmayıp, geçmiş peygamberler ya da gelecekte cereyan edecek olaylar veyahut işlenmesi hâlinde işleyene sevap ya da azap gerekecek konular gibi şahsî görüş ve kanaate dayanması mümkün olmayan mevzular hakkında verdiği haberlere denir." Tahhân, *Teyisîr*, s. 164-65.

³⁷ Muhammed Seyyid Hüseyin Zehebî, *el-İsrâiliyyat fi't-tefsîr ve'l-hadis*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1990, s. 60.

³⁸ Eldeki mevcut Tevrat metinlerine baktığımızda, Hz. Âdem ile Havvâ kıssasının Tevrat'ın "Yaratılış" bahsinde anlatıldığını, ancak konumuzla ilgili herhangi bir bilginin mevcut olmadığını söylemek mümkündür.

berleri rivayet ilmi açısından değerlendirmiş ve amel edilmelerinin uygun olmayacağını beyan etmiştik. Ancak konuyla ilgili yorumda bulunan ilim ehli, rivayet ilminin yanı sıra dirayet ilmi açısından da sözü edilen rivayetleri değerlendirmeye tabi tutmuş ve sahih olmadıklarını ispat eden birçok delil zikretmişlerdir. Şimdi bu delillere değinmek istiyoruz.

1. 190. âyetin metni şu şekildedir:

فَلَمَّا أَنبِئُهَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا أَنبِئُهَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

Âyetin ortasındaki جَعَلَا fiili ikil formundadır. Buna mukabil âyetin sonundaki يُشْرِكُونَ lafzı çoğul şeklindedir. Âyetteki bu yapı, şirke girenlerin iki kişi değil, daha fazla olduğuna delalet etmektedir.³⁹

2. Bir sonraki 191. âyet şu şekildedir:

أَيُّشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلِقُونَ

“Hiçbir şeyi yaratamayan, bilakis kendileri yaratılan şeyi Allah’a ortak mı koşuyorlar?” Bu âyet, bir önceki âyetle bütünlük arzietmekte, Allah’a karşı putları ortak koşanların yaptıklarını istifhâm/soru üslubuyla reddetmektedir. Dolayısıyla âyette İblîs’in, çocuğuna isim verme konusunda Hz. Havvâ’ya telkinde bulunduğuna dair herhangi bir husus söz konusu değildir.⁴⁰

3. Şayet bir önceki maddede İblîs kastedilmiş olsaydı, âyetin, أَيُّشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا “Hiçbir şey yaratamayan şeyi mi ortak koşuyorlar?” şeklinde değil de أَيُّشْرِكُونَ مَنْ لَا يَخْلُقُ شَيْئًا “Hiçbir şey yaratamayan kimseyi mi ortak koşuyorlar?” şeklinde olması gerekirdi. Çünkü İblîs akıllı varlık olduğu için مَا edatı ile değil مَنْ edatı ile ifade edilir.⁴¹

4. Hz. Âdem, herkesten daha fazla İblîs’i tanıyordu. Çünkü cennetten çıkarılmasına o sebep olmuştu. Onun isimlerini de biliyordu. Çünkü Yüce Allah, Hz. Âdem’e bütün isimleri öğretmişti.⁴² Binâenaleyh, Hz. Âdem ile İblîs arasındaki çok şiddetli düşmanlığa ve onun isminin Hâris olduğunu -eğer öyleyse- bilmesine rağmen, nasıl olur da, Hz. Âdem’in çocuğuna Abdülhâris ismini koymasına düşünülebilir.⁴³

5. Yüce Allah Kur’ân’da, peygamberlerden sadır olan hataları zikrettikten sonra daima onların tevbelelerini dile getirmekte, peygamberlerini zan altında bırakmamaktadır. Eğer Hz. Âdem ile Hz. Havvâ şirke düşmüş de tevbe etmiş iseler, onların tevbesini zikretmemek Allah’ın hikmetine, adaletine ve rahmetine muvafık olmaz. Nitekim Hz. Âdem ile Hz. Havvâ yasak ağaçtan yediklerinde, Yüce Allah onların tevbesini⁴⁴ zikretmiştir.⁴⁵

³⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. XV, s. 70; Zemahşerî, *Keşşâf*, c. II, s. 541.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. XV, s. 70.

⁴¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. XV, s. 70.

⁴² Bakara, 2/31.

⁴³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. XV, s. 70.

⁴⁴ A’râf, 7/19-23.

⁴⁵ Eltafurrahmân b. Senâullâh, *el-Mesâilü’l-akadiyyetü’l-müteallika bi Âdem*, Medine

6. Nakledilen rivayetler âyette kastedilenin İblîs olmasını muhal kılmaktadır. Çünkü rivayetlerde Hz. Âdem ile Havvâ'nın çocuklarının yaşamadığı, bundan dolayı çocuklarına Abdülhâris ismini verdikleri, bunu da çocuklarının yaşaması için yaptıkları sarih bir şekilde ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu amaçla yapılan bir fiilin tesmiyede bir şirk⁴⁶ olduğunu, hakikatte şirk olmadığını iddia etmek mümkün değildir. Hele hele böyle bir fiilin bir peygamberden sadır olması hiç mümkün değildir.⁴⁷

7. Ebû Dâvûd'un Ebû Vehb el-Cüşemî rivayetiyle tahrîç ettiği bir hadiste "Resûlullâh'ın şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "*Peygamberlerin isimleriyle isimlenin. Allah'ın en çok sevdiği isimler 'Abdullâh, Abdurrâhman'dır. En sâdik olanları da Hâris ve Hemmâm isimleridir. En çirkinleri de Harb ve Mürre isimleridir.*"⁴⁸ Bu hadis doğrultusunda birçok sahâbî, tabîin ve Müslüman çocuklarına Hâris ismini vermişlerdir. Eğer şeytanın ismi Hâris olsaydı –ki sadece bu rivayetlerde şeytanın isminin hâris olduğu geçmekte, başka bir kaynakta bu doğrultuda bilgi bulunmamaktadır- hem Hz. Peygamber Hâris ismini verenlerin isimlerini değiştirir hem de daha sonraki nesiller bu ismi kullanmazlardı.⁴⁹

8. Yüce Allah Hz. Âdem ile Havvâ'yı yarattı. Onları yeryüzüne indirdi. Onları insanlığın neşet ettiği bir asıl yaptı. Dolayısıyla insanlığın çoğalması için yeryüzüne indirilen Âdem ile Havvâ'nın çocuklarının ölü doğmaları veya doğumlarının hemen ardından ölmeleri mantıklı bir durum değildir ve onların indirilişi hikmetine muhaliftir.⁵⁰

9. Buhârî ve Müslim'in ittifakla naklettikleri hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: "*Allah kıyamet gününde müminleri toplar. Onlar: 'İçinde bulunduğumuz durumdan bizi kurtarması için Rabbimizden şefaât istesek', derler. Müteakiben Âdem'e gelirler ve: 'Ey Âdem! İnsanların sıkıntı da olduğunu görmüyor musun? Allah seni insanlığın babası küldü, seni kendi eliyle yarattı, sana ruhundan üfledi, meleklerini sana*

İslâm Üniversitesi, Basılmamış Mastır Tezi, 2002, s.771-72.

⁴⁶ Şirk, genellikle celî/büyük/açık ve hafî/küçük/gizli olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmektedir. Ay'a, Güneş'e, putlara vb. ilâhlık payesi vermek birinci kısımda, gösteriş ve riya için ibadet etmek vb. ikinci kısımda değerlendirilmektedir. Görüldüğü üzere tesmiyede şirk gibi bir sınıflandırma söz konusu değildir. Dolayısıyla Taberî ve bazı müfessirler tarafından âyet bağlamında zikredilen tesmiyede şirkten ikinci kısımdaki hafî/küçük şirk kastedilmekte, bunun sadece çocuğa isim verme noktasında düşülen bir şirk olduğu ve tevhide zarar vermediği belirtilmektedir. Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 193-98.

⁴⁷ Senâullâh, *Mesâil*, s. 771.

⁴⁸ Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenü ebî Dâvûd*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, "Kitâbü'l-Edeb", 69.

⁴⁹ Senâullâh, *Mesâil*, s. 779.

⁵⁰ Senâullâh, *Mesâil*, s. 779.

secde ettirdi ve her şeyin ismini sana öğretti. Bulduğumuz durumdan bizi kurtarması için Rabbin katında bizim için şefaathçi ol!' derler. Âdem: 'Ben Rabbimi öyle öfkelenlendirdim ki ne benden önce, ne de benden sonra bir daha öyle öfkelenmemiştir. Rabbim beni yasak ağaçtan menetti de ben O'na isyan ettim. Benim hâlim nicedir? Benim hâlim nicedir?...''⁵¹ Daha uzun olan ancak bu kadarıyla iktifa ettiğimiz bu hadis delâlet etmektedir ki Hz. Âdem'in kıyamet günü Rabbinden korktuğu günahı sadece yasak ağaçtan yemesidir. Eğer şirke düşmüş olsaydı, onun günahı daha büyük olduğu için öncelikle onu zikretmesi veya en azından onu da zikretmesi gerekirdi. Ancak böyle olmamıştır. Dolayısıyla bu hadis de söz konusu âyetlerin İblîs'le alakalı olmadığını ortaya koymaktadır.⁵²

10. Âlimlerin ittifakıyla bütün peygamberler şirkten masumdurlar. Nakledilen bu haberler ise bir peygambere şirk isnat etmektedir. Dolayısıyla risâlet makamına ve peygamberlerin masumluğuna zarar veren her söz merduttur.⁵³

Burada ele aldığımız deliller ve bir önceki başlıkta zikrettiğimiz hususlar bu rivayetin Hz. Peygamber'e isnadını mümkün kılmamaktadır. Dolayısıyla bu âyetlerin ilgili rivayetlerle tefsir edilmesi ve İblîs'le ilişkilendirilmesi hem ilmî hem de fikrî açıdan doğru değildir.

3.2. Müfessirlerin A'râf Sûresi 189-190. Âyetlere İlişkin Açıklamaları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi müfessirler bu âyetlerin tefsirine geniş yer ayırmakta ve ilgili rivayetleri zikrederek sözü edilen âyetleri yorumlamaktadırlar. Şimdi kadim ve muasır müfessirlerin ilgili âyetlere dair yorumlarını aktarmak istiyoruz.

Rivayet ekolüne mensup bir müfessir olan Taberî, tefsirinde bu âyetin yorumuna geniş yer ayırmaktadır. O, âyetteki şirki kimin işlediği ve mahiyeti konusunda âlimlerin ihtilaf ettiklerini belirtmekte ve her iki görüş mensuplarının delillerini serdetmektedir.

Bu bağlamda Semüre b. Cündeb'in Hz. Peygamber'e izafe ettiği hadisi nakletmekte, ardından Semüre b. Cündeb, Abdullah b. Abbâs, İkrime, Katâde, Mücâhid, Said b. Cübeyr ve Süddî gibi sahâbe ve tabiîn müfessirlere dayandırdığı 12 rivayet zikretmektedir. Taberî, âyetteki جَعَلَا fiilinin fâilinin Hz. Âdem ile Hz. Havvâ olduklarını, ancak bu şirkin ubûdiyette bir şirk değil tesmiyede bir şirk olduğunu dile getirmektedir. Daha sonra Hasanü'l-Basrî'den, âyetteki جَعَلَا fiilinin fâilinin Hz. Âdem ile Hz. Havvâ olmadığına dair üç rivayeti zikretmekte, fakat kendisinin birinci görüşü

⁵¹ Buhârî, *Sahîh*, "Tevhîd", 36; Müslim, *Sahîh*, "İmân", 193/322.

⁵² Senâullâh, *Mesâil*, s. 781.

⁵³ Senâullâh, *Mesâil*, s. 781.

tercih ettiğini belirtmektedir.⁵⁴

İbn Kesir, bu âyetleri detaylı bir şekilde tefsir etmektedir. İlk önce Hz. Peygamber (s.a.s.)'e izafe edilen hadisin kritiğini yapmakta, bu hadisi -yukarıda da zikrettiğimiz- üç illetten dolayı zayıf görmekte ve âyetin tefsirinde delil olamayacağını ifade etmektedir. Ardından âyetteki جَعَلَا fiilinin fâilinin kim olduğu konusunda Hasanü'l-Basrî'den nakledilen "Yahudi ve Hristiyanlardır." görüşünü en uygun görüş olarak kabul etmekte ve devamında şu açıklamayı yapmaktadır. "Âyetle alakalı olarak nakledilen merfû hadisin râvilerinden bir tanesi Hasanü'l-Basrî'dir. Takvasıyla meşhur olan Hasanü'l-Basrî, eğer bu hadisin Hz. Peygamber (s.a.s.)'e izafetinin sahih olduğuna inansaydı kesinlikle bu hadisle amel eder ve başka bir görüşe tevessül etmezdi."

Âyetlerle alakalı diğer rivayetleri de zikreden müellif, ardından şu hadisi nakletmektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) 'Kitab ehli size bir şey rivayet ettiklerinde, onları ne doğrulayınız, ne de yalanlayınız.'⁵⁵ buyurmaktadır. Bu bağlamda onların haberleri, üç kısımdır: i. Allah'ın kitap'ından ve Resulü'nün sünnetinden bir delilin delaletiyle onun sahîh olduğu bilinenler. ii. Kitap ve Sünnet'ten, ilgili haberin hilâfına delil bulunduğundan yalan olduğu bilinenler. iii. Kendileriyle ilgili herhangi bir kriter bulunmayan haberler. İşte Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, 'İsrâiloğullarından rivayet ediniz, bir beis yok.'⁵⁶ buyurmak suretiyle rivayetine izin verdiği kısım, birinci kısım haberlerdir. 'Onları ne doğrulayınız, ne de yalanlayınız' hadisiyle doğrulanmayacak ve yalanlanmayacak olan kısım da ikinci ve üçüncü kısımda yer alanlardır. Yukarıda zikredilen rivayetler, ikinci veya üçüncü kısımdandır. Şayet bir sahâbî veya tabî bu türden haberleri rivayet ediyorsa, onların, üçüncü kısımdan olduğuna inanıyor demektir."⁵⁷

Muhammed b. Ali el-Kaffâl (ö. 365), 190. âyeti şöyle yorumlamaktadır: "Yüce Allah bu olayı bir darbimesel şeklinde zikredip söz konusu hadisenin, cehaletleri ve şirke taraftar olmaları hususunda, müşriklerin durumuna benzediğini beyan etmektedir. Yüce Allah, sanki şöyle demek istemektedir: 'Ben sizin her birinizi tek bir candan yarattım ve o tek candan onun eşini de insan olmak bakımından ona denk kıldım. Binâenaleyh, kocası eşini bürüyüp eşi hamile kalınca, karı koca, Rablerine, 'Şayet sen bize kusursuz, yaratılışı tam bir çocuk ihsan edersen, biz senin nimetlerine ve ihsanlarına şükredenlerden oluruz' diye dua ettiler. Allah da onlara kusursuz ve yaratılışı tam bir çocuk verince, karı koca, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu o şey hususunda, Allah'a eşler koşmaya başladılar. Bazen bu çocuğu, ta-

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, c. V, s. 3728-35.

⁵⁵ Buhârî, *Sahîh*, "Tefsîr", 136.

⁵⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "İlm", 11.

⁵⁷ İbn Kesir, *Tefsîr*, c. II, s. 971-73.

biatçıların dediği gibi tabiata, bazen müneccimlerin dediği gibi yıldızlara, bazen de putperestlerin dediği gibi putlara ve ibadet edilen heykellere mal ettiler.” Daha sonra Yüce Allah, ‘Onlar neyi eş tutuyorlarsa, Allah onlardan yücedir.’ buyurarak onların düştükleri her türlü şirkten münezzehe olduğunu dile getirmektedir.⁵⁸

Konumuzla ilgili âyetlerin tefsirinde en esaslı mütalaaları Râzî'nin tefsirinde bulmak mümkündür. Konuyu bütün detaylarıyla ele alan Râzî, ilk önce âyetlerle alakalı rivayetleri muhtasar bir şekilde serdetmekte ve bunların âyetin tefsiri bağlamında kabul edilemeyeceğini maddeler hâlinde açıklamaktadır. Bu açıklamanın ardından âyetten ne kastedildiği noktasında üç görüş beyan eden Râzî, bunları detaylarıyla tahlil etmekte ve Kaffal'in bu kıssanın darbimesel olduğu hakkındaki görüşünü benimsemektedir. Bununla da yetinmeyip, -farzımuhal- kıssanın Hz. Âdem hakkında olduğu kabul edilirse, âyetin nasıl anlaşılması gerektiği üzerine yorumlarda bulunmaktadır. Sonuç olarak Râzî, Hz. Âdem'in küfrü ilzam eden manada şirke düşmüş olabileceği noktasındaki bir görüşün fâsid olduğunu ve akli başında Müslümanların böyle bir görüşe itibar etmemesi gerektiğini belirtmektedir.⁵⁹

Kurtubî'nin 189. âyetteki nefis-i vâhideyi cins isim kabul edip bütün insanlara şâmil kıldığını daha önce beyan etmiştik. Dolayısıyla Kurtubî âyetteki şirkin Hz. Âdem'in zürriyetinden olan müşriklere raci olduğunu en makul görüş kabul etmektedir. Konuyla ilgili rivayetler bağlamında fazla detaya girmeyen Kurtubî, bu bağlamda merfû olarak aktarılan rivayeti hiç zikretmemekte, yukarıda naklettiğimiz mevkûf rivayete benzer bir rivayeti naklederek şu açıklamayı yapmaktadır. “Buna benzer zayıf hadisler Tirmizî ve başkalarında zikredilmektedir. (Bunlar İsrâiliyyat kabilinden bilgilerdir). İsrâiliyyatta ise dinimizce sahih olmayan pek çok şey vardır. Dolayısıyla akli olan kimse bunlara itibar etmez. Çünkü Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'yı o çok aldatıcı İblîs, Allah'a karşı bir defa aldatmış ise de şunu bilmek gerekir ki, ‘Bir mümin aynı delikten iki defa sokulmaz.’⁶⁰”⁶¹

Menâr sahibi Reşid Rızâ'nın âyetteki nefis-i vâhideden, cins isim olarak bütün insanların kastedildiğine dair görüşünü yukarıda zikretmiştik. Âyeti bu doğrultuda yorumlayan Reşid Rızâ, şirki söz konusu âyet bağlamında hafî ve celî olmak üzere iki kısma ayırmakta ve şunları söylemektedir:

“Hafî şirk, dinden çıkararak bir şirk değildir. Ancak nimet veren Allah'a karşı nankörlük olduğu için dinî açıdan bir nakısadır. Âyetteki قَلَمًا اتَّيَهُمًا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اتَّيَهُمًا cümlesinden murad, kendilerine

⁵⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c.XV, s.71.

⁵⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c.XV, ss.70-73.

⁶⁰ Buhârî, *Sahîh*, "Edeb", 83; Müslim, *Sahîh*, "Zühd", 63.

⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. IX, s. 409-10.

sağlam bir çocuk verilen anne-babaların çocuk sevgisini Allah sevgisine tercih etmeleri, onunla meşguliyetten Allah'ı zikirden ve şükürden gafil olmaları, çocuklarından dolayı bir kısım helâl ve haramlarda haddi aşmaları olabilir. Bu da tevhibi iptal ve inkâr eden bir davranış değil, tevhitte gafleti ve noksanlığı ifade eden bir durumdur.”⁶²

Âyetteki nefis-i vâhideyi ve şirki bu şekilde yorumlayan Reşîd Rızâ, kendisini rivayet temelli tartışmaların uzağına götürmekte, ancak ilgili rivayetlere değinmeyi ihmal etmemektedir. O, sözü edilen rivayetlerin hemen hemen hepsini zikrederek bunların İsrâiliyyat kaynaklı olduğunu söylemektedir.⁶³

Elmalılı âyet bağlamında nakledilen tartışmalı rivayetlere hiç temas etmemekte ve şu yorumu yapmaktadır:

“Hasılı âyetin anlamı; “Ey Kureyş, ey Arap kabileleri, ey Arap ve Arap olmayan Âdem soyları ve ey Âdem evlatları! Allah sizin hepinizi bir sülale, bir tek cins, bir cemiyet, bir ümmet olmak üzere bir nefisten yarattı. O nefsin eşini de ondan kıldı. Bundan dolaydır ki, siz erkeğiniz ve dişinizle iki ayrı nefisten değil, bir nefis cinsindensiniz. Allah onun eşini de onun nefsinin cinsinden kıldı ki, o erkek nefis, o dişi nefis olan eşine sükûn bulsun diye. Sonra Allah Teâlâ o ana-babaya bir sâlih nesil verdi, tam istedikleri gibi sağlam ve sıhhatli bir çocuk verdi, sonra o çocuk büyüdü, evlendi ve onun da çocukları oldu ve bunlardan da analar, babalar yetişti, çoğaldı. O zaman o ilk ananın ve ilk babanın evlatları veya torunları olarak onların yerini alan ana ve babalar, erkekli ve dişili birçok çiftler Allah'ın kendilerine verdiği evlatta Allah'a birtakım şerikler koşmaya başladılar. Bazen Allah'ın Rablığını unutup, ‘Bu bir tabiat olayıdır.’ diyerek tabiatı Allah'a ortak koşular, bazen de çocuklarına Abdüşşems, Abdüllat, Abdüluzza vb... isimler koyarak, esasen bir tek cins, bir tek ümmet olan insanları bu şekilde ayrı ayrı cinsler hâline getirdiler. Hasılı ilk yaratılıştâ şirk yoktu, onu daha sonraki nesiller uydurdular. Bununla beraber bu o kadar eski bir gelenektir ki, onlar onu Âdem ile Havvâ'dan başlamış bir ilk günah sandılar.”⁶⁴

Seyyid Kutub konumuzla alakalı âyetlerin yorumunda zikri geçen tartışmalara değinmemekte ve âyetteki şirkin muayyen şahıslardan ziyade her zaman ve mekânda meydana gelebilecek bir olgu olduğuna dair şu açıklamayı yapmaktadır:

“Tefsirlerde yer alan birtakım rivayetlerde deniliyor ki; bu kıssa gerçek bir olaydır ve Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın başından geçmiştir... Çünkü onların çocukları hep sakat olarak doğuyordu. Bunun üzerine şeytan onlara gelmiş, Havvâ'yı aldatmış ve karnındaki çocuğuna Abdülhâris adını

⁶² Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, c. IX, s. 430.

⁶³ Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, c. IX, s. 427-34.

⁶⁴ Elmalılı, *Tefsir*, c. IV, s. 2350-53.

vermesini söylemişti... Havvâ ise şeytanın bu dediklerini yaptığı gibi Hz. Âdem'i de birlikte kandırmıştı! Bu rivayetin Yahudî mitolojisinden kaynaklandığı açıktır. Çünkü yahudi mitolojisine dayalı olarak dinlerini tahrif eden Hristiyanlara göre sapıklığın bütün günahı Havvâ'nın boynundadır. Bu anlayış pek tabii olarak İslâm düşüncesine aykırıdır. Kaldı ki Kur'ân'ın bu âyetini açıklamak için Yahudîlerin efsanesine ihtiyacımız yoktur. Peygamberimiz dönemindeki ve ondan önceki müşrikler, çocuklarından bazıalarını ilâhlarına veya tapınakların hizmetine adıyorlardı! Bununla Yüce Allah'a yakın olmak ve O'nun katında yüksek derece elde etmek istiyorlardı! Nitekim günümüzde de bazı kimselerin çocuklarının saçlarını uzatıp kesmemeleri, saçlarını ilk olarak bir velinin veya azizin kabri başında kesmeleri, çocuklarını sünnetsiz bırakıp, onları bir türbenin başında sünnet ettirmeleri bu türden yaklaşımların devamıdır. Hâlbuki bugünkü insanlar tek olan Allah'ı kabul etmektedirler. Ardından kalkıyorlar Allah'ı kabul edişlerinden sonra şirke dayalı bu yönelişlere bulaşıyorlar. Demek ki insanlar yine o insanlardır.⁷⁶⁵

Bayraktar Bayraklı, ilgili âyetlere şu şekilde istisnâ bir yorum yapmaktadır:

“Bu âyetin tefsirini yapan âlimler, hep Hz. Âdem ve eşinin şirk koşma ihtimalinden kaçarak açıklama yapmışlardır. Burada şirk koşan çiftin Hz. Âdem ve eşi değil de onların neslinden gelen çiftler olduğunu söylemek için ellerinden gelen gayreti göstermektedirler. 189. âyette anlatılan Hz. Âdem ve eşi değil midir? Hamile kaldığında Allah'a dua edip hayırlı evlât isteyen onlar değil miydi? O zaman âyeti olduğu gibi yorumlayacağız. Yüce Allah Hz. Âdem ve eşinin duasını kabul ederek onlara kusursuz çocuk verdi. Ancak verdiği çocuk konusunda onlar Allah'a şirk koştular. Müfessirlerin bir türlü Hz. Âdem ve eşine yakıştıramadıkları bu şirkin mahiyeti nasıldı? Bu soruya Bakara sûresinin 165. âyeti ile cevap vermek daha yerinde olacaktır: *'İnsanlardan bazıları Allah'tan başkasını Allah'a denk Tanrılar edinirler de, onları Allah'ı sever gibi severler'*. Demek ki Hz. Âdem ve eşi çocuklarını sevme konusunda aşırı giderek şirke düşmüşlerdir. Yüce Allah Hz. Âdem ile eşinin düştüğü bu hatayı bize anlatarak, çocukları sevmede aşırı gidip onları Tanrılaştırmanın yanlış olacağı bilgisini vermektedir. Zamanla Hz. Âdem ve eşi tevbe ederek bundan vazgeçmiş olabilirler. Onun için âyeti olmayacak boyutlara çekmenin anlamı yoktur.⁷⁶⁶

Kadim ve muasır müfessirlerimizin ilgili âyetler ve bu âyetleri açıklama hususunda referans kabul edilen rivayetler bağlamında yaptıkları yorumları genel bir bakış açısı olduğu kanaatiyle burada noktalamak istiyoruz.

⁶⁵ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, c. III, s.1412.

⁶⁶ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2003, c. VII, s. 431-33.

Şimdi de yorumlarını naklettiğimiz veya benzer oldukları gerekçesiyle nakletmediğimiz müfessirlerin konumuzla ilgili âyetlere yaklaşımlarını genel hatlarıyla not etmek istiyoruz:

1. Âyette şirke düştüğü kastedilen kimseler Hz. Âdem ile Havvâ'dır. Ancak onların şirki ubûdiyette/kullukta bir şirk değil tesmiyede bir şirktir. Bu görüş Taberî, İbn Kuteybe, Kirmanî ve Suyûti tarafından benimsenmektedir.⁶⁷ Sözü edilen müfessirlerin bu görüşü benimsemelerinin sebebi ilgili rivayetleri kabul etmeleridir.

2. Âyette şirke düştüğü kastedilen kimseler Yahudî ve Hristiyanlardır. Bu görüş, Hasanü'l-Basrî ve İbn Kesir'e aittir. Böyle düşünmelerinin sebebi, ilgili âyetlerin yorumlanmasında referans olduğu söylenen rivayetlerin kabul edilmemesidir.

3. Âyette şirke düştüğü kastedilen kimseler hususen Mekke müşrikleri, umumen Hz. Âdem'in zürriyetinden gelen bütün müşriklerdir. Bu görüş, Kurtubî, Elmalılı, Zemahşerî, Seyyid Kutub, Tâhir b. Aşûr, Tabatabâi gibi müfessirler tarafından kabul edilmektedir.⁶⁸ Bu görüşü benimsemelerinin sebebi ise, ilgili rivayetleri kabul etmemeleri, âyetteki nefis-i vâhideyi cins isim kabul edip bütün insanlara şâmil kılmaları ve Hasanü'l-Basrî'nin görüşüne meyletteleridir.

4. "Şirk, hafî ve celî olmak üzere iki kısma ayrılır. Âyette kastedilen hafî/gizli şirktir. Bu şirk, kişiyi küfre götürmez. Bütün insanlar, çocuklarını sevmek noktasında bu şekil şirke düşebilir."⁶⁹ Bu, Reşid Rızâ'nın görüşüdür.

5. 190. âyetdeki filin fâili, siyakin delaletiyle Hz. Âdem ve eşidir. Onlar, çocuklarını sevmek noktasında şirke düşmüşlerdir. Diğer insanlar da bu şekilde şirke düşebilirler. Yüce Allah bu âyetleri bir eğitim kanunu olarak ortaya koymaktadır. Bu, Bayraktar Bayraklı'nın görüşüdür. Bayraklı bu görüşünde Reşid Rızâ ve Seyyid Kutub ile aynı kategoride yer almakta ancak âyetteki şirki Hz. Âdem ile eşine isnat ederek onlardan ayrılmaktadır.

6. Yüce Allah, bu hadiseyi bir darbimesel olarak zikretmektedir. Âyette kastedilenler Yüce Allah'ın kendilerine verdiği nimetler üzerinden O'na şirk koşan herkestir. Kaffâl ve Râzî'nin Kaffâl'dan nakille benimsediği görüştür.

⁶⁷ Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, Mektebetü Dâru'd-Türâs, Kahire 1973, s. 259; Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, *Garâibü't-tefsîr ve acâibü't-te'vîl*, Dâru'l-Kible, Cidde 1983, c. I, s. 430; Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2010, s.175.

⁶⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. II, s. 541-42; Muhammed b. Muhammed et-Tâhir b. Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Dâru'd-Tünûsiyye, Tunus 1984, c. IX, s. 214; Muhammed Hüseyin Tabatabâi, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-Âlemi li'l-Metbu'ât, Beyrut 1997, c.VIII, s. 379.

⁶⁹ Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, c. IX, s. 430.

Sonuç

Araştırmamızda, A'râf sûresi 189-190. âyetlerin anlaşılmasında/yorumlanmasında Hz. Peygamber (s.a.s.)'e isnad edilen rivayetlerin etkisini inceledik. Bu bağlamda öncelikle 190. âyette yer alan جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اتَّيَّهُمَا terkibindeki جَعَلَا fiilinin fâilini belirlemeye, هُمَا zamirinin merciini tespit etmeye ve böylece ifade de kimlerin kastedildiğini açıklığa kavuşturmaya gayret ettik. Ardından söz konusu âyetlerle ilgili nakledilen rivayetleri ve bunların delil olabirliğini tartıştık. Sözü edilen rivayetlerin kabulü hâlinde ortaya çıkabilecek mahzurlara temas ettik. Müfessirlerin ilgili âyetler hakkındaki yorumlarını naklederek, hangi saiklerle bu yorumları benimzediklerini tahlil etmeye gayret gösterdik.

Bu kapsamda şunları söylemek mümkündür. A'râf sûresi 189-190. âyetlerin anlaşılması/yorumlanması namına nakledilen ve Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'ya şirk isnad eden haberler hem rivayet hem dirayet hem de akâid ilmi açısından delil olmaya elverişli değildir. Hâliyle bu gerçek, müfessirleri söz konusu âyetleri başka türlü yorumlamaya sevk etmekte ve bu kapsamda birçok farklı mülahaza ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda naklettiğimiz bu yorumlardan kanaatimizce en isabetli olanı Râzî'nin Kaffâl'dan naklettiği görüştür. Çünkü diğer yorumlar âyetin hitap alanını sınırlarken, Kaffâl'ın âyetleri bir darbimesel formatında tasavvur eden görüşü, âyetlerin anlam dünyasını dinamik bir hâle getirmekte, âyetlere hem evrensel hem de zaman üstü bir boyut kazandırmaktadır. Nitekim bu âyetlerin risâlet yıllarında çocuklarına Abdüşşems, Abdüllat, Abdülzaza gibi isimler koyan Mekke müşriklerine, daha sonra Yahudilere, Hristiyanlara ve nihâyetinde bütün insanlara şâmil kılınması bu kanaatimizi desteklemektedir.

Sonuç olarak, Kur'ân'ın evrensel bir mesaj olduğunu ve Yüce Allah'ın bir peygamberine şirk atfetmenin imkânsızlığını dikkate aldığımızda, 190. âyette yer alan جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اتَّيَّهُمَا terkibindeki جَعَلَا fiilinin fâilinin ve هُمَا zamirinin merciinin Hz. Âdem ile Hz. Havvâ olmadığı anlaşılmalıdır. Âyetin sonuç cümlesindeki fiilin اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ şeklinde cem'i müzekker formunda gelmesi göstermektedir ki, âyette kastedilenler, Yahudî, Hristiyan, Mekke müşrikleri ve Yüce Allah'ın kendilerine verdiği her türlü nimet üzerinden O'na şirk koşan herkeştir. En doğruyu bilen Yüce Allah'tır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut trz.
 Albânî, Muhammed Nasîruddîn, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daiife ve'l-mevdû'a*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1992.

- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2003.
- Beydâvî, Nasîrüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut trz.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Çakan, İsmail Lütfü, *Hadis Edebiyatı*, İFAV, İstanbul 1997.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-hadîs*, Ekin Yayınları, İstanbul 1998.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006.
- Harman, Ömer Faruk, "Havvâ", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- Hatîb, Abdüllatîf, *Mu'cemü'l-kıraat*, Dâru Sâduddîn, Dimaşk 2000.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Dâru'd-Tûnûsiyye, Tunus 1984.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihâl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2008.
- İbn Kuteybe, Abdüllâh b. Müslim, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'an*, Mektebetü Dâru'd-Türâs, Kahire 1973.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1999.
- İbnu'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, Mısır trz.
- İsfehânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğîb, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, Mektebetü Nezâru Mustafâ, Beyrut trz.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn, *Mehâsinü't-te'vîl*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2003.
- Kirmânî, Mahmûd b. Hamza, *Garâibü't-tefsîr ve acâibü't-te'vîl*, Dâru'l-Kible, Cidde 1983.
- Kutub, Seyyid, *Fî zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûq, Kahire 2008.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vîlâtü ehl-i sünne*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.
- Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahmân, *Tuhfetü'l-ahvezî*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2001.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2009.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Reşîd Rızâ, Muhammed, *Tefsîru'l-menâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Senâullâh, Eltafurrahmân, *el-Mesâilü'l-akadiyyetü'l-müteallika bi Âdem*, Medine İslâm Üniversitesi, Basılmamış Mastır Tezi, 2002.
- Sicistânî, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Sinanoğlu, Mustafa, "Şirk", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2006.
- _____, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2010.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-Alemi li'l-Metbuât, Beyrut 1997.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, Dâru's-Selâm, Beyrut 2007.
- Tâhânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu istilahâti'l-fünûn*, Kalkuta 1862.
- Tahhân, Mahmut, *Teyssîru mustalâhi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 2004.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, "Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân", 3077.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mîzânü'l-itidâl fi nakdi'r-ricâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- Zehebî, Muhammed Seyyid Hüseyin, *el-İsrâiliyyat fi't-tefsîr ve'l-hadîs*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1990.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an hakâiki gâvâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil*, Mektebetü Ubeykan, Riyad 1998.